

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора філософських наук, професора

Шкіль Світлани Олександрівни на дисертацію Ян Ці

«Богослужбова мова українського православ'я: філософсько-релігієзнавчий аналіз», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 031 – релігієзнавство

Тема, яку обрав для свого дисертаційного дослідження Ян Ці, належить до категорії таких, що сполучають принципову теоретичну та гостру суспільно-практичну актуальність в українській гуманітарній науці. Мовне питання є актуальним для кожної поліетнічної держави, а проблема богослужбової мови в поліконфесійному українському суспільстві постає частиною мовного питання, дискусії навколо якого протягом всього періоду незалежності не втрачають гостроти. Інтерес дисертанта щодо мовної традиції православ'я, який ґрунтується на його філологічній освіті, вивів дослідника на філософсько-релігієзнавчий та екстралінгвістичний дослідницький рівень, що спонукав його до здійснення справді міждисциплінарної наукової розвідки в методологічному контексті лінгвістичного релігієзнавства. Таке дослідження, поза сумнівом, має важливе теоретичне значення, оскільки систематизує великий обсяг документальних матеріалів, спирається на міцну історичну й фактографічну базу.

Дисертант цілком слушно стверджує, що витoki сучасної мовної політики православних церков України приховані в історичній давнині. Дисертація Ян Ці дозволяє виявити тяглість основних мовних колізій православ'я в Україні, що відчутно прирощує філософсько-релігієзнавче розуміння складних міждисциплінарних питань сучасної гуманітаристики.

Дисертанту вдалося досягнути наукової новизни, переходу від описів зібраних матеріалів до їх порівняльного аналізу та систематичного дослідження. Не уникаючи гострих, полемічних та політизованих питань, дисертант демонструє неупереджений підхід до питань становлення та трансформації богослужбової мови українського православ'я під впливом мовної політики держав, під владою яких опинялися в різні часи українські землі. Він обґрунтовано виявляє специфіку мовної політики сучасних православних церков України, розкриває багатоаспектність розуміння сакральної мови в богослужбовій практиці.

Специфікою проблеми богослужбової мови сучасного українського православ'я дисертант слушно вважає існування двох векторів її розвитку: консервативний, скерований на консервацію церковнослов'янської літургійної мови в церкві, та модернізаційний, що намагається утвердити в православній літургії національну українську мову. Відповідно, в контексті мовної політики вони ідентифікуються дослідником як проукраїнський та проросійський. На конкретних історичних прикладах дисертант демонструє процеси примусового викривлення природних мовних процесів у православ'ї, «русифікації», «полонізації», «румунізації» мови православ'я, всебічно аналізує наслідки такої мовної політики, з якими українське православ'я має справу сьогодні.

Дисертація досліджує два взаємопов'язані процеси, що тривали протягом значного історичного часу та мали безліч трансформацій. Перший процес – це змагання українців за право користуватися в церкві рідною мовою, читати нею Святе Письмо, перекладати та писати богослужбову літературу. Другий процес – це прагнення законсервувати церковнослов'янську мову, надаючи їй статус сакральної мови православного слов'янства, яка стоїть над національними мовами. Спираючись на аргумент єдності всіх православних слов'ян, дисертант переконливо доводить, що цей аргумент базується на ідеї наявності особливої форми православної ідентичності, монопольне право на

визначення якої намагається привласнити собі Російська православна церква та її представниця в Україні УПЦ під патронатом Московського Патріархату.

Ян Ці спирається у своєму дослідженні на методологічний доробок української школи лінгвістичного релігієзнавства. В першому розділі дисертаційного дослідження він демонструє обізнаність у його дослідницьких принципах та методах, аргументує саме філософсько-релігієзнавчу специфіку використання в дисертації лінгвістичних та історичних матеріалів.

Дисертант будує оригінальний власний підхід до аналізу богослужбової мови українського православ'я на традиції, що сягає доробку знаного українського філософа мови О. О. Потебні. Він демонструє вражаюче для іноземця тонке відчуття православних богослужбових текстів, що свідчить про глибоке знайомство Ян Ці з українською духовно-літературною традицією від літописних текстів до сучасної публіцистики. Аналіз джерельної бази дослідження, наведений у першому розділі дисертації, дозволяє стверджувати про значний обсяг опрацьованої дисертантом богослужбової літератури, про його обізнаність у творах класиків сучасної філософії мови та релігієзнавства. Дослідницька концепція дисертації є виразно оригінальною, такою, що не має аналогів у релігієзнавчих дослідженнях останніх десяти років.

Все це складає самобутню характеристику дослідження, яка надає дисертації наукової новизни й оригінальності. Отже, не лише сам факт, що це перша дисертація про літургійну мову українського православ'я, але і прекрасна робота щодо виявлення особливостей мовної політики православних країн Східної Європи.

Кожен розділ дисертації є прикладом глибокого аналізу, завдяки якому не лише підтверджуються пункти новизни та висновки, але й надається енциклопедично повна картина мовних процесів в українському православ'ї, пов'язаних із процесами політичними (мовна політика) та

суспільно-національними (боротьба українців за незалежну державу та автокефальну церкву). В результаті, повністю вивчено особливості розвитку богослужбової мови українського православ'я від часів християнізації Київської Русі до сьогодення. Достатньо повно проаналізовано особливості процесу конституювання церковнослов'янської мови в її регіональному (київському) ізводі, взаємини цієї мови з літературною українською мовою, яка формувалася вже після християнізації українських земель, розвиток мовних процесів під впливом знакових подій у релігійному та соціально-політичному житті українства. Останнє зроблене також і у зв'язку із зворотними впливами суспільства та держави на церковну сферу й на мову церкви.

У дисертації проаналізовано оцінки впливу мовної політики сучасних українських православних церков та незалежної української держави на суспільно-політичну дійсність і процеси унезалежнення українського православ'я в загальноправославному і загальнохристиянському контекстах. Виявлено особливості історичних трансформацій мови українського православ'я у контексті європейського духовно-релігійного простору до кінця XVII ст.

Аргументовано деструктивну роль втрати державної незалежності та перебіг мовних процесів в українському православ'ї. Покроково проаналізовано дії Російської Імперії зі знищення української мови у церкві та суспільстві. Показано спроби українців протистояти знищенню рідної мови як мови церкви, освіти та культури, перетворенню її на фольклорне явище, що не могло претендувати на сакральний код комунікації в літургії. Доведено, що яскравим прикладом такої боротьби є збереження та розвиток національної традиції біблійного перекладу, зокрема спроби здійснення повного перекладу Біблії українською мовою. Показано, що це стало можливим лише після унезалежнення Української держави, що створило умови розвитку української культури, адже перекладацька робота потребує

певного наукового фундаменту, з якого може здійснитися титанічна праця перекладу Біблії.

Найактуальнішим для українського релігієзнавчого сьогодення є третій розділ дисертації, де йдеться про сучасний період розвитку літургійної мови православних церков в Україні. Автор демонструє глибоке розуміння мовних процесів, які відбуваються в українських церквах протягом останніх тридцяти років. Спираючись на велику кількість церковних документів, богословських досліджень, проповідей, виступів та інтерв'ю очільників православних церков і громадських діячів, Ян Ці простежує тяглість мовної політики в залежності від політичних «центрів тяжіння» тієї або іншої православної церкви. Автор демонструє в цьому розділі виважений, неупереджений дослідницький підхід, який засвідчує його високу філософську та філологічну культуру, об'єктивність та наукову чесність.

Прикметно, що автор дисертаційної роботи використовує значний корпус мовознавчої та літературознавчої літератури, вводить у релігієзнавчу роботу праці знаних дослідників питань розвитку мови, логіки літературного розвитку. Однак, слід підкреслити, філологічні дані аналізуються крізь призму філософсько-релігієзнавчої методології та слугують для виразнішого підкреслення висновків дисертаційного дослідження.

Слід підкреслити також і толерантність та неупередженість висновків дисертанта, що свідчить про його високу наукову культуру й дотримання принципів позаконфесійності та об'єктивності.

Проте, як будь-яке самостійне та оригінальне дослідження, дисертація Ян Ці не позбавлена певних недоліків. Незаперечені заслуги дисертації породили у нас також і низку запитань і побажань.

1. Поза увагою автора дисертації залишилися впливи на колізії буття богослужбової мови українського православ'я з боку протестантизму, який є потужним сегментом сучасного українського християнства, що має власну мовну політику. Аналіз цього фактору додав би дослідженню більшої аргументованості й поліфонічності.

2. Авторська позиція стосовно української та церковнослов'янської мови в сучасному українському православ'ї, попри ґрунтовний аналіз позицій прихильників кожної з цих мов, зроблений автором у другому та третьому розділах дослідження, не експлікується з тексту дисертації. Було б цікаво довідатися саме авторську позицію в цьому питанні, адже дослідник проаналізував значний масив літератури, може сформулювати загальне бачення.

3. Дисертація могла б значно виграти, якби було показано не лише «негативний досвід» вирішення мовного питання в Російській православній церкві, але й «позитивний» досвід», зокрема Болгарської, Румунської та інших православних церков, які перейшли у богослужінні на національні мови.

4. Усі три розділи дисертації є логічно побудованими, продуманими, доцільно визначеними в загальній композиції дисертаційної роботи, однак у тексті цих структурних одиниць зустрічаються деякі повтори, яких можна було б уникнути.

5. Хотілося б прояснити питання, чи здійснило на мовну політику українського православ'я в цілому певний вплив створення Православної Церкви України. А також отримати відповідь на питання, чи буде воно сприяти утвердженню української мови як головної літургійної мови сучасного українського православ'я?

Уважне вивчення дисертації та публікацій автора дослідження дозволяє зробити висновок про те, що мета і завдання роботи виконанні, наукова новизна досягнута і всебічно обґрунтована. Дисертаційне дослідження має значний евристичний потенціал та може бути використане у подальшому в науці як самим дисертантом, так й іншими науковцями. Матеріали дисертації були широко апробовані на численних авторитетних наукових конференціях. Дисертація має велике теоретичне і практичне значення для українського релігієзнавства через їх високу теоретичну цінність та суспільну актуальність.

Вищесказане дозволяє зробити загальний висновок, що дисертаційне дослідження Ян Ці «Богослужбова мова українського православ'я: філософсько-релігієзнавчий аналіз» є самостійним, логічно завершеним і виконаним на належному науково-теоретичному рівні науковим дослідженням актуальної для релігієзнавства проблеми, що має велике теоретичне та практичне значення. За своєю актуальністю, новизною і змістом дисертація повністю відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167, та «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 № 40, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 031 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національного університету біоресурсів

і природокористування України

С. О. Шкіль

